

Cseresnyési László: Nyelv és neurózis

<https://magyarnarancs.hu/egotripp/cseresnyesi-laszlo-nyelv-es-neurozis-248504>

Névtabu

Hérodotosz szerint (4.184) az Atlasz hegységtől tíznapi járőföldre élt az atarantok népe. Az atarantoknak nincs nevük, nem esznek húst és nincsenek álmaik. Hérodotoszt a „történetírás nagy mesemondójának” szokták nevezni, de lehet, hogy ez a mese nem teljesen légből kapott.

Sok olyan nyelvi kultúra van ugyanis, amelyekben az embereknek van ugyan nevük, de az „igazi nevet” titokban kell tartani, az embereket nem a nevükön szólítják, és nem azzal utálnak rájuk. Erről a fajta névtaburól írt Frazer már az Aranyág című könyvében is. Például Indiában a brahman családba született ember nevét csak a szülei ismerhették, mert ha a nevet a démonok megtudnák, akkor hatalmat nyernének a teste és lelke fölött. A régi görögök persze nem tartották titokban a nevüket: egyetlen nevük volt, amely szabadon volt használható. Az emberek „legprivátabb” nevének (a keresztnévnek, vagyis az utónévnek) a használata azonban sok nyelvi kultúrában korlátozott. Magyar közegben általában nem szoktuk a szüleinket a keresztnévükön szólítani, bár úgy hallom, hogy vannak kivételek. A keresztnév használati szokásai sokfélék. Nekem például szokatlan volt diákként, hogy a nagyapámmal csaknem egyidős amerikai professzort „Dick”-nek kellett szólítanunk (Richard volt a keresztnéve).

Egy régi kínai szöveg szerint „a szülő nevét meghallhatja a fül, de nem ejtheti ki a szája”. Valójában Kínában ennél is többről volt szó: a nemzetségek férfi őseinek neve (utóneve) több generációra visszamenőleg is tabu alá esett. Li He, a 8-9. század határán élt kiváló költő például azért nem tehetett le a legmagasabb fokozatú, jinshi hivatalnokvizsgát, mert az apja (LiJinsu) nevében szereplő jin írásjegy kiejtése azonos volt a vizsga nevében szereplő írásjegyével. A „családi-nemzetségi névtabu” mellett „országos névtabu” is létezett Kínában. **1777-ben azért végeztek ki a családjával együtt egy Wang Xihou nevű tudóst, mert a császár nevét úgy írta le, hogy elfelejtette kihagyni belőle az utolsó ecsetvonást.** Kínában a császárkor végéig élt egy harmadik típusú névtabu is, amelyik tiltotta az azonos családnevűek házasságát. Az 5. századtól kezdve halálbüntetés járt a tabu megszegéséért (később „csak” néhány éves börtön-büntetés). Az ötlet igazi örültség volt, hiszen Kínában a lakosság több mint fele ma is a tíz leggyakoribb családnév (klánnév) valamelyikét viseli, és ezen belül minden 4. vagy 5. kínai családneve Wang, Li vagy Zhang. Aligha van szó tehát közeli rokonok közötti házasságról. A tiltás sokáig érvényben maradt Koreában és Vietnámban is. Azonban Japánban ez a harmadik típusú tabu természetesen nem is létezhetett, mivel az 1875-ös császári rendelet előtt a japán lakosság óriási többségének tilos volt öröklődő családnevet viselni.

A szülő utóneve a japán nyelvi kultúrában mindig tabu alá esett (a gyerek nem használhatta), amiként mindenki számára tabunév volt a japán császár személyneve is. Mi, bárdolatlan nyugati barbárok például „Hirohito”-ként szoktunk utalni az 1926 és 1989 között uralkodó császárra, de japánul senki nem használja ezt a nevet. Mindig a tisztség megnevezésével (tennó ’a császár’) utalnak a császárra, kiegészítve ezt az uralkodási korszakának a nevével: Shówa tennó ’a Shówa-kor-szak császára’. Kicsit hasonlít erre az a szakrális tabu, hogy a zsidó, a keresztény és az iszlám vallás hívői is pusztán az ’isten’ jelentésű főnévvel utalnak a legfelső lényre. A zsidó hagyomány szerint Istennek van neve, amit négy mássalhangzó rejt magában (Y.H.W.H), ennek kimondása azonban tilos, a nevet felolvasáskor mindig az Adonai ’Úr’ szóval helyettesítik.

A régi Japánban is létezett a személynév tabuja, de a helyzet kicsit bonyolult. Előre kell bocsátani azt, hogy minden embernek volt „gyermekkori neve”: a legtöbb közrendűnek élete végéig nem is volt más neve. Japánban létezett még afféle „démonűző névpótlék” is a kicsi gyerekek esetében, például a Kusako ’Büdöske’ (lányok kapták) vagy az Akoguso ’Szarocska’ (az utóbbi Ki noTsurayuki, egy 10. századi japán költő neve). Nogi Maresuke (1849-1912), a századforduló híres tábornoka pedig gyermekként a Mujin ’Senki, Nemember’ nevet viselte. A mi kultúránkban is volt egykor ilyesmi: az Árpád-kori forrásokban a kisgyerekek olyan nevei fordulnak elő, mint Neméi, Halaldi és Nemvagy.

A magasabb státuszú ember azonban felnőtté avatása idején (14 éves kora körül) új nevet kapott. Ez volt az „igazi név”, a nanori (azaz a jitsumyó). Mivel az „igazi név” tabu alá esett, ezért rögtön kapott ehhez egy szólítónevet is. Ezt az alapvető kötelességet bonyolítja még az, hogy az illető később szert tehetett egy tiszteleti névre, egy-két ragadványnévre, több művésznévre, sőt ha kolostorba vonult, akkor egy szerzetesi nevet is kapott, végül pedig egy halotti nevet. A japán fametszet híres mesterét mi Katsushika Ho-kusai néven ismerjük (megh. 1849), de további 35 neve is volt.

A mai japán nevek csupán egy családnévből és egy utónévből állnak. Manapság tisztán japán kontextusban az utónéven („keresztnéven”) szólítás nem „tabu”, de a megszólítás alapesetében azonban mégis az tekinthető, hogy a családnévhez a -san tiszteleti toldalékot kapcsolják. Az emberi kapcsolatok zömében ritkán merül fel, hogy az utónévén szólítsunk valakit a családneve helyett, és például a legmélyebb kapcsolatban sem furcsa az, hogy a barátomat „Yamamoto-san”-ként, a családnevén szólítom meg, nem pedig az utónévén. A mai normát aligha lehet az „igazi utónév” hagyományos tabujából levezetni, de talán ez is ott lehet a háttérben.

Van egy mesemotívum, amelynek alapja az, hogy a hős a természetfeletti segítő nevének a kimondása révén arat győzelmet. A Grimm-mesékben is van ilyen. A herceg feleségül veszi a szegény leányt, aki állítólag lenből aranyat tud fogni. Ez

hazugság, de egy törpe segítségével az asszonynak sikerül megtennie a dolgot. A törpe az asszony első fiát követeli cserébe, és amikor az megszületik, követeli a jussát. Csak akkor hajlandó erről lemondani, ha az asszony három napon belül kitalálja, hogy mi a neve. Egy szolga meghallja, hogy az erdőben ugrádozó törpe ezt hajtogatja: „Nem fog rájönni, hogy Rumpelstiltzkinnek hívnak.” A szolga elmondja ezt az asszonynak, aki kimondja a törpe nevét, és megszabadul a csapdából. A törpe pedig megpukkad a dühében.

Az ács és Oniroku című japán népmesében megvan ugyanez a motívum. A megáradó folyó mindig elmossa a falu hídját. A helyi ács csak egy óriásdémon segítségével képes megépíteni a hidat. Az óriás azonban a munkájáért cserébe az ács szemét követeli, és ettől a szörnyűségtől csak akkor hajlandó elállni, ha az ács kitalálja a nevét. Az ács szerencsére időben megtudja a szörny nevét, és így nem kell a szeme világával fizetnie. Ez a mágikus motívum gyakori az európai mesékben (Táncoló Vargaluska, Tóms Tit-Tot, Riodon-Rio-don). Arról viszont, hogy milyen úton kerülhetett ez a motívum Japánba, nem tudunk semmit.

MAGYAR NARANCS 2022. május 5. EGOTRIP 43